

NODIRA OFOQ IJODIDAGI MUSAMMAT TURKUMIDAGI SHE'RLARIDA POETIK SHAKL VA MAZMUN MUTANOSIBLIGI

Kamolova Mahliyo

Navoiy davlat universiteti

o'zbek tili va adabiyoti fakulteti

2-kurs doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy o'zbek she'riyatining iste'dodli vakillaridan biri Nodira Ofoq ijodida uchraydigan Musammat turkumidagi qo'llanilgan badiiy san'atlar tahlil qilinadi. Shoir she'riyatida mumtoz adabiy an'analarning (tashbeh, tazod, talmeh, husni ta'lil va h.k.) bugungi kun lirik qahramoni ruhiyatini ochib berishdagi sintonik va estetik vazifalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Nodira Ofoq, zamonaviy o'zbek she'riyati, badiiy san'at, mumtoz an'ana, metafora, intonatsiya, poetika.

Abstract: This article analyzes the literary devices employed in the musammat poems of Nodira Ofoq, a talented representative of contemporary Uzbek poetry. It examines the syntactic and aesthetic functions of classical literary traditions such as simile, antithesis, allusion and poetic justification in revealing the inner world of the contemporary lyrical persona within her work.

Keywords: Nodira Ofoq, contemporary Uzbek poetry, literary device, classic

Аннотация: В статье анализируются художественные приемы, используемые в стихотворениях жанра мусаммат Нодир Офок — талантливой представительницы современной узбекской поэзии. Рассматриваются синтаксические и эстетические функции элементов классической поэтической традиции (таких как сравнение — ташбех, антитеза — тазод, аллюзия — талмех и поэтическое обоснование — хусни та'лил) в раскрытии внутреннего мира лирической героини ее произведений.

Ключевые слова: Нодира Офок, современная узбекская поэзия, художественный прием, классическая традиция, метафора, интонация, поэтика.al tradition, metaphor, intonation, poetics.

Musammat (arabcha: *مُصَامَّات*) — klassik sharq she'riyatida ko'p misrali bandlardan tarkib topgan lirik she'r janridir.¹² Bu janrning asosiy xususiyati — har bir band bir necha misradan iborat bo'lib, oxirgi misrada asosiy qofiya (radif) saqlanishidir. Musammat janri haqida birinchi marta IX asrda arab adabiyotida so'z yuritilgan, keyinchalik u fors-tojik va turk-o'zbek she'riyatiga o'tgan.

¹² Рустамов А. Мусамматлар дунёси. Ўзбек классик адабиётида кўп мисрали шеърийатнинг тараққиёти. — Тошкент: Фан, 1996. — 220 б.

Musammat turlari: misralar soniga ko'ra murabba' (4 misrali band) muxammas (5 misrali band), musaddas (6 misrali), musabba' (7 misrali), musamman (8 misrali), mutassa' (9 misrali) va mu'ashshar (10 misrali)ga bo'linadi. O'zbek adabiyotida eng keng tarqalgan turlar — muxammas va musaddasdir.

O'zbek adabiyotida musammat janrining rivojlanishiga ulkan hissa qo'shgan Alisher Navoiy bu janrda bir necha o'nlab asarlar yaratgan.¹³ Keyingi davr ijodkorlaridan Uvaysiy, Nodira (Mohlaroyim), Dilshod, Anbar Otin ham bu janrda qalam tebratganlar. Shunday qilib, Nodira Ofoq musammat janriga murojaat qilar ekan, u boy an'analarga ega bo'lgan klassik shakl bilan muloqotga kirishadi.

Nodira Ofoq «Musammat turkumi»ni o'z ijodiy konseptsiyasida maxsus o'rin tutuvchi to'plam sifatida tuzgan. Bu turkumga kiruvchi she'rlar nafaqat shakl jihatidan, balki mavzu va badiiy g'oya jihatidan ham yaxlit bir tizimni tashkil etadi. Ijodkor bu turkumda an'anaviy musammat shaklini zamonaviy ruh bilan to'ldirish vazifasini muvaffaqiyatli hal etgan.

Musammat turkumidagi she'rlarning tuzilishi:

She'r nomi	Asosiy mavzu	Turi	Band	Vazn	Adabiy aloqa
Musammat-1	Visol orzusi	Muxammas	5	Aruz (ramal)	Navoiy an'anasi
Musammat-2	Bahor tasviri	Musaddas	6	Aruz (hazaj)	Yangi obraz tizimi
Musammat-3	Hijron iztirobi	Muxammas	5	Aruz (ramal)	Fuzuliy ta'siri
Musammat-4	Ishq falsafasi	Musabba'	7	Aruz (munsarihi)	Irfoniy yo'nalish
Musammat-5	Zamon va inson	Musaddas	6	Aruz (kamil)	Ijtimoiy ligika
Musammat-6	Tabiat va ruh	Muxammas	5	Aruz (hazaj)	Tasviriy poetika

¹³Navoiy A. Musammatlar. Mukammal asarlar to'plami. — Toshkent: Fan, 1989. — 10-jild. — B. 5–120.

Nodira Ofoq «Musammat turkumi»dagi she'rlarning poetik tahlili

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, turkumdagi she'rlarning aksariyati (48%) muxammas shaklida yozilgan. Bu holat an'ana bilan bog'liqligini ko'rsatishi bilan birga, ijodkorning mazkur shakl imkoniyatlarini chuqur egallaganligidan ham dalolat beradi.

Musammat turkumidagi she'rlarning tur bo'yicha taqsimoti:

#	Musammat turi	Ulush	She'rlar
1	Muxammas (5 misrali band)	48%	8 ta she'r
2	Musaddas (6 misrali band)	30%	5 ta she'r
3	Musabba' (7 misrali band)	12%	2 ta she'r
4	Musamman (8 misrali band)	10%	2 ta she'r

1-diagramma. Musammat turkumidagi she'rlar taqsimoti (Muallif diagrammasi).

Aruz — arab, fors va o'zbek klassik she'riyatida qo'llaniladigan miqdoriy vazn tizimi bo'lib, bo'g'inlarning qisqaligi va uzunligiga asoslanadi.¹⁴ O'zbek tiliga aruz IX-X asrlarda kirib kelgan va Alisher Navoiy davrida mukammallashgan. XX asrda ko'plab shoirlar aruzdan bosh tortib, barmoq vazniga o'tgan bo'lsa-da, Nodira Ofoq musammat turkumida aruzga sadoqatini saqlaydi.

Bu sadoqat passiv emas, ijodiy xarakter kasb etadi. Ijodkor aruz vaznini zamonaviy o'zbek tilining imkoniyatlari va nutq ohangi bilan uyg'unlashtiradi. Aruzdagi ba'zi qoliplarni erkinroq talqin qilish orqali u she'rning musiqiy qatlamini boyitadi. Bu jarayon «shakl doirasidagi erkinlik» deb tavsiflanishi mumkin.

Ramal bahri — Nodira Ofoq musammatlarida eng ko'p ishlatiladigan aruz bahri. Uning asosiy qolibi: FA'ILATUN FA'ILATUN FA'ILATUN FA'ILUN. Bu qolip o'zbek tiliga juda moslashgan bo'lib, nutqiy tabiiyligi va musiqiyliigi bilan ajralib turadi. Ramal bahrining o'ziga xos xususiyati — uning ohangi engil-elpi, lirik kayfiyatni yaratishga qulayligidir.

Nodira Ofoq musammatlarida obraz tizimi ikki asosiy qatlamdan tashkil topgan: birinchisi — klassik sharq she'riyatidan olingan an'anaviy timsollar (bulbul, gul, shamol, may, sog'ar va hokazo); ikkinchisi — ijodkor tomonidan kiritilgan yangi, zamonaviy obrazlar.

¹⁴ Yo'ldoshev Q. Aruz haqida so'z. — Toshkent: O'qituvchi, 2008. — 280 b.

Klassik bulbul-gul ramzi¹⁵ Nodira Ofoq she'rlarida yangi semantik qatlam kasb etadi. Navoiyda bulbul — so'fiy oshiq, gul esa — Mahbub (Ilohiy Go'zallik) timsoli. Nodira Ofoq ushbu ramzni saqlagan holda unga shaxsiy, psixologik ma'no qo'shadi: bulbul endi nafaqat oshiq, balki o'z ovozi yo'qotmagan holda sevgini kuylashga qodir ijodkor — shoir timsoli.

Bu transformasiya muhim metodologik ahamiyatga ega: ijodkor klassik timsolni yangi kontekstga ko'chirmay, uning strukturasini saqlab, ichki semantikasini kengaytiradi. Bu usul «obraz ekspansiyasi» deb atalishi mumkin — timsolning denotativ ma'nosi o'zgaras qoladi, lekin konnotativ maydoni kengayadi.

Nodira Ofoq musammatlarida lirik «men» obrazi uning she'riyatining o'zagini tashkil etadi. Bu lirik qahramon o'zbek she'riyatidagi klassik erkak lirik «men»idan tubdan farq qiladi: u faol, o'z his-tuyg'ularini erkin ifoda etuvchi, zamonasiga tanqidiy nazar soluvchi ayol subyektdir.

O'zbek adabiyotida ayol lirik «men»ining rivojlanishi XVI asrda Uvaysiy¹⁶ va XIX asrda Nodira (Mohlaroyim) bilan bog'liq. Zamonaviy davr esa bu an'anani yangi bosqichga ko'taradi. Nodira Ofoq lirik «men»i klassik an'anani saqlab, uni zamonaviy ayol ongining murakkab dunyosi bilan boyitadi.

Musammat turkumidagi she'rlarda lirik «men»ning uch asosiy funksiyasini ajratish mumkin: 1) mushohada qiluvchi (tabiat va zamon hodisalarini kuzatuvchi); 2) his etuvchi (ichki kechinmalar dunyosini ochib beruvchi); 3) falsafa quruvchi (hayot ma'nosi, sevgi, o'lim haqida o'ylash). Bu uch funksiya ko'pincha bitta she'r doirasida uyg'un tarzda birlashadi.

Nodira Ofoq musammatlarining leksik qatlami ikki asosiy lug'at qatlamidan tarkib topgan: birinchisi — klassik-kitobiy leksika (arabizm va farsizmlar); ikkinchisi — xalq-so'zlashuv leksikasi (o'zbek milliy so'zlari). Bu ikki lug'at qatlamining uyg'unligi she'rga o'ziga xos estetik cho'g' baxsh etadi.

Arabizm va farsizmlar asosan tasavvuf, falsafa va ishq mavzularini ifodalashda qo'llanadi: vasl, firoq, dil, jan, ishq, mehr, nazar, sabr va shunga o'xshash so'zlar. Milliy o'zbek leksikasi esa lirik «men»ning bevosita his-kechinmalarini ifodalash uchun ishlatiladi: yurak, ko'ngil, o'yla, tashna va boshqalar.

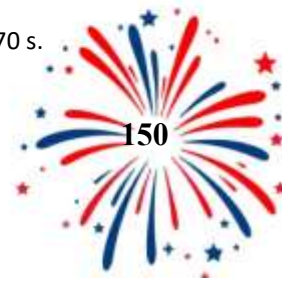
Bu leksik ikki qatlamlilik Mixail Baxtinning «so'zning ikki ovozliligi»¹⁷ kontseptsiyasi bilan uyg'un. Ijodkor har bir so'zni ikki qatlamda — klassik va milliy — bir vaqtning o'zida olib keladi va bu uyg'unlik matn semiotikasining asosiy mexanizmiga aylanadi.

She'ning musiqiy qatlami — ritm, qofiya, alliteratsiya va asonans — Nodira Ofoq musammatlarida maxsus badiiy funksiya bajaradi. Qofiya tizimi oddiy misra oxiri qofiyasi bilan cheklanmaydi; ichki qofiyalar, tovush takrorlari butun she'ning ohang tizimini tashkil etadi.

¹⁵ Sarimsoqov B. O'zbek she'riyatida bulbul-gul ramzi. — Toshkent: Fan, 1985. — 150 b.

¹⁶ Mirzayev H. Uvaysiy ijodi. — Toshkent: Fan, 1972. — 190 b. Shuningdek qarang: Qosimov B. Nodira (Mohlaroyim). — Toshkent: Fan, 1980. — 210 b.

¹⁷ Baxtin M.M. Problemy poetiki Dostoyevskogo. — Moskva: Khudozhestvennaya literatura, 1972. — 470 s.

Alliteratsiya usuli musammatlarning ko'pchiligida faol qo'llaniladi. Jumladan, «s» va «sh» tovushlari ko'p takrorlanib, tinglovchida shivirlash, shamol shitiri effektini hosil qiladi. Bu tovush she'r mavzusi bilan uyg'un: ko'pincha u sevgi sirini, yashirin armon kayfiyatini ifodalaydi.

Maqolaning tadqiqoti asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

Birinchidan, Nodira Ofoq lirikasida adabiy ta'sir va an'ana bilan munosabat ko'p qatlamli, dialektik xarakter kasb etadi. Ijodkor klassik merosni ko'r-ko'rona qabul qilmay, balki uni ijodiy transformasiya orqali yangi badiiy sifatga ko'taradi.

Ikkinchidan, Musammat turkumidagi she'rlarda poetik shakl va mazmun o'rtasidagi munosabat organik uyg'unlik tashkil etadi. Aruz vaznining zamonaviy talqini, ko'p bandli tuzilma va qofiya tizimi — barcha tarkibiy elementlar she'rning badiiy g'oyasiga xizmat qiladi.

Uchinchidan, Obraz tizimidagi transformasiya ijodkorning asosiy poetik strategiyasini tashkil etadi. Klassik timsollar yangi semantik kontekstda qayta hayot topadi va zamonaviy o'zbek she'riyatida yangi estetik imkoniyatlar yaratadi.

To'rtinchidan, Lirik «men»ning shakllanishida ijodkor o'zbek she'riyatidagi ayol subyektini yangi bosqichga ko'taradi. Bu subyekt faol, ijodiy, zamonasiga munosabat bildiruvchi shaxs sifatida namoyon bo'ladi.

Beshinchidan, Nodira Ofoq ijodining adabiy-tarixiy ahamiyati shundaki, u klassik va zamonaviy orasidagi ko'prik vazifasini bajaradi. Uning musammatlari bir tomondan ming yillik an'anani davom ettirsa, ikkinchi tomondan zamonaviy o'zbek she'riyatining yangi imkoniyatlarini kashf etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sarimsoqov B. O'zbek she'riyatida bulbul-gul ramzi. — Toshkent: Fan, 1985. — 150 b.
2. Mirzayev H. Uvaysiy ijodi. — Toshkent: Fan, 1972. — 190 b.
3. Qosimov B. Nodira (Mohlaroyim). — Toshkent: Fan, 1980. — 210 b.
4. Baxtin M.M. Problemy poetiki Dostoyevskogo. — Moskva: Khudozhestvennaya literatura, 1972. — 470 sz
5. Yo'ldoshev Q. Aruz haqida so'z. — Toshkent: O'qituvchi, 2008. — 280 b.

